

SUMMARY

T.O. Kravchenko. The Problem of Forming the Philosophical Studies of a Network.

The main methodological approaches to the study of the network phenomenon are opened up in the article. The methodological role of rhizome principles at the analysis of the Internet as a global network is shown. In the context of connection of network with informatively-communication technologies, its definition and main characteristics in the modern epoch are exposed.

Key words: network, rhizome, information, communication, the Internet, society.

УДК 171.7

В. А. Мандрагеля

Європейський університет, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ПОШУК НОВИХ ПІДХОДІВ

У статті аналізуються сучасні тенденції в методології оцінки національної безпеки. Розглядається поняття «національна безпека», суть якого зводиться до здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних зовнішніх і внутрішніх умовах. Аналізується історична трансформація підходів щодо можливостей й перспектив стабілізації міжнародної обстановки. Особливий акцент зроблено на складності визначення поняття «національна безпека».

Ключові слова: безпека, національна безпека, онтологічна безпека.

Актуальність теми дослідження обумовлена стрімкими змінами, що відбуваються у композиції міжнародної безпеки в контексті потужної глобалізації останніх десятиліть. Інтерналізація життя, соціально-економічна та політико-культурна експансія розвинутих країн світу на інші держави позначаються на спрямованості та характері сучасних конфліктів, виводять на новий рівень небезпеки, або породжують певні проблеми (тероризм, організована злочинність, нелегальна міграція, торгівля наркотиками, людьми, забруднення довкілля, кліматичні зміни тощо).

Нові загрози, небезпеки, ризики й виклики безпеці людині, суспільству та державі обґрунтовують необхідність напрацювання модерних концептуальних підходів у галузі національної безпеки, зміни існуючих парадигм.

Після Другої світової війни вивчення питань безпеки розвивалося за трьома напрямками. По-перше, це зосередження на безпеці у широкому розумінні цього слова, а не на війні або обороні. Це дозволило подивитися більш широко на важливість соціальної взаємодії, механізми взаємовпливу між воєнними та невоєнними загрозами і вразливостями.

По-друге, стрімкими темпами розвивалася абсолютно нова тематика, присвячена специфіці холодної війни та ядерної зброї. Розміщення, використання або утримання від застосування зброї масового ураження перейшло у площину життєво важливих для людства питань.

По-третє, дослідження були швидше цивільним, ніж військовим проектом, особливо у США та Великій Британії. Крім учених, спеціалістів у сфері збройного насильства, з'явилися фізики, економісти, соціологи, психологи та інші фахівці [7, 1–2].

Серед дослідників, які зробили значний внесок у розвиток зарубіжних та вітчизняних досліджень з питань національної безпеки, можна відмітити Е. Адлера, М. Барнетта, В. Богдановича, О. Бодрука, Б. Бузана, В. Горбуліна, К. Дойча, М. Єжеєва, Д. Зілмана, А. Качинського, М. Клара, Г. Костенка, О. Обасаньо, Г. Ситника, М. Харбоутла, К. Холсті та інших.

Проте питання національної безпеки настільки багатогранне, у багатьох аспектах мінливе і невизначене, що це дає можливість пошуку методологічних підходів, які б певною мірою відбивали існуючий стан речей і прогнозували майбутнє. Отже, почнемо з історичного екскурсу.

Людство звикло оперувати поняттям «національна безпека», хоча воно з'явилося у повсякденному вжитку порівняно недавно. У 1943 р. американський політолог і журналіст Уолтер Ліппман дав одне з початкових визначень поняття «національна безпека». «Держава перебуває у стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої інтереси для запобігання війні і коли вона спроможна за допомогою війни захистити ці інтереси у випадку зазіхання на них» [11, 5].

Однак поняття «національна безпека» можна знайти трохи раніше. Воно вперше було використано у політичному лексиконі на початку ХХ ст. у посланні Президента США Конгресу, в якому захоплення зони Панамського каналу обґрунтовувалося інтересами національної безпеки.

Але у широкий вжиток цей термін увійшов після Другої світової війни. Саме тоді США провели радикальну реформу органів державної влади згідно із «Законом про національну безпеку», підписаним президентом Г. Труменом 26 липня 1947 р. З'явилася нова система національної безпеки з трансформованими міністерством оборони, органами розвідки (розпочали свою діяльність Центральне розвідувальне управління – ЦРУ, управління з мобілізації матеріальних і людських ресурсів), а також утворено вищий воєнно-політичний орган – Раду національної безпеки. Дуже швидко поняття «національна безпека» було прийняте у структурах НАТО і перетворилося на предмет «високої політики», головний об'єкт досліджень міжнародних відносин.

Тривалий час у Радянському Союзі у словнику міжнародних відносин зберігалася традиційна термінологія «війна», «мир», «оборона», хоча, по суті, йшлося про комплексну сферу безпеки. Політбюро, ЦК КПРС, Військово-промислова комісія у СРСР фактично виконували ті самі функції, що й Рада національної безпеки США. І тільки після 1985 р. поняття «національна безпека» ввійшло у широкий обіг у країнах соціалістичного табору.

Сьогодні Ради національної безпеки (з різними модифікаціями) існують у переважній більшості країн світу. У Великобританії аналогічний

орган називається Радою оборони, у Японії – Радою національної оборони, у ФРН – Федеральною радою безпеки, у Франції – Радою оборони і національної безпеки. В Україні функціонує Рада національної безпеки й оборони, у Росії – Рада безпеки Російської Федерації тощо.

Поняття «національна безпека» спочатку застосовувалося як синонім воєнної оборони будь-якої країни. У подальшому це поняття в межах держави суттєво трансформувалося. У його змісті почали враховуватися не тільки військові й спільні з ними питання, але й аспекти економічні, соціальні тощо.

Усвідомлення глобальності та незворотності цих змін відбулося на початку 70-х років ХХ ст. Щодо цього показова позиція колишнього Голови комітету начальників штабів збройних сил США М. Тейлора. У 1975 р. він писав, що, хоча більшість із нас через звичку схильні розглядати національну безпеку в основному як захист національних цінностей від воєнних загроз воєнними засобами, нині ми маємо докази, що подібна концепція не відповідає стану справ. Неможливо продовжувати настільки вузьколобий підхід, тоді як на порядку денному поточних справ фігурує занадто багато цивільних загроз – зростання народонаселення, інфляція, нестача ресурсів, втрата довіри до уряду. Такі причини і наслідки не мають у цілому воєнного характеру, але й засоби їхнього розв'язання мало що можуть запозичити у військовій могутності, яка уособлюється збройними силами [4, 27–28].

Становить інтерес визначення національної безпеки, дане Г. Брауном – міністром оборони США в уряді Дж. Картера. Він наголошував, що національна безпека – це здатність зберегти фізичну цілісність і територію, підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього впливу свої характер, інститути й систему керування, контролювати свої кордони.

Ще раніше класик політичного реалізму Г. Моргентау запропонував розглядати проблему безпеки крізь призму національних інтересів, що дозволило поєднати національну безпеку з великою політикою. Якщо на ранніх етапах досліджень західних політологів проблема національної безпеки уявлялася в основному як проблема забезпечення військової безпеки, то висновки американського дослідника дозволили включити в її зміст усі життєво важливі інтереси країни й засновану на них політику держави [14, 358]. Уже Г. Кіссінджер указував, що політика національної безпеки охоплює всі дії, за допомогою яких певне суспільство прагне забезпечити свою життєздатність, а також реалізувати свої завдання на міжнародній арені. На думку іншого колишнього держсекретаря США З. Бжезинського, безпека США залежить не тільки від військової могутності, але й від могутності в економічній, соціальній, політичній, моральній та інших сферах.

Отже, зусиллями насамперед західних політиків і політологів у поняття «національна безпека» став вкладатися більш широкий зміст, суть

якого зводиться до здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних зовнішніх і внутрішніх умовах. Причому інтереси національної безпеки країни впливають із значного більшого, ніж раніше, спектра цінностей, які включають права людини, свободу, економічне процвітання і служать для визначення конкретних інтересів і пов'язаних з ними географічних проблем, зокрема територіальної цілісності, союзників, безперешкодного доступу до світових ринків, джерел стратегічних ресурсів та ін.

Цю тезу можна підкріпити кількома прикладами. Зокрема у березневій 2008 р. версії стратегії національної безпеки Об'єднаного Королівства зазначається, що безпосередньої загрози для країн Співдружності сьогодні не існує, але наявні непрямі загрози, які включають міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, конфлікти і слабкі держави, пандемії і транснаціональну злочинність. У документі зазначається, що за останню декаду погляди на національну безпеку розширилися і включають загрозу індивіду, способу життя [16, 3].

У Білій книзі Франції в галузі оборони і національної безпеки, прийнятої у 2008 р., обґрунтовується, що в перспективі до 2025 р. існує реальна можливість появи балістичних ракет у нових держав, запровадження масштабних кібератак, а також погіршення довкілля та біосфери. Отже, стратегія національної безпеки увібрала п'ять головних функцій, які повинні бути запроваджені силами оборони і безпеки: знання і попередження; запобігання, стримання, захист та інтервенцію. Відзначаються чотири пріоритети у захисті європейців: покращання кооперації у боротьбі з тероризмом й організованою злочинністю; посилення можливостей захисту європейців; координація оборонних відомств проти кібератак; забезпечення поставок енергії та стратегічної сировини [15].

Діюча Біла книга безпеки ФРН і перспектив розвитку бундесверу була прийнята у 2006 р. – через 12 років після попередньої версії. Динаміка трансформацій змісту головних небезпек і загроз дозволяє стверджувати, що Німеччина схиляється до найширшого розуміння безпеки й оборони, що враховує не тільки воєнні загрози, але й чинники соціально-економічного, екологічного, етнічного, інформаційного та іншого характеру, які здатні призвести до виникнення криз і конфліктів.

До головних ризиків і загроз віднесені міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, наявність криз і конфліктів у Європі та за її межами, інформаційна боротьба у різноманітних формах. Основоположними принципами при цьому є: спільне забезпечення безпеки, превентивність, широка безпека [1].

У проектах покращання системи національної безпеки Німеччини відзначається 8 головних загроз і небезпек: тероризм, енергетична залежність, міжнародна організована злочинність; розповсюдження зброї масового ураження; регіональні конфлікти, держави, що розпадаються, пандемії та інші міжнародні хвороби, що передаються контактним

шляхом, наслідки зміни клімату. Особлива увага приділяється попереджальним діям, а також необхідності зміцнення зв'язків з Європейським Союзом і НАТО. Обґрунтована важливість покращання зовнішньої політики, захисту прав людини і напрацювання такої стратегії, яка б інтегрувала економічні, фінансові, наукові, освітянські проблеми, питання охорони довкілля [10].

Крім появи непрямих загроз національній безпеці держав, останнім часом значно розширилися функції безпосередньо збройних сил. Наприклад, у Военній доктрині Російської Федерації, що була затверджена Указом Президента РФ від 5 лютого 2010 р., на збройні сили поряд з безпосередніми функціями оборони держави та її союзників покладаються такі завдання:

- боротьба з піратством, забезпечення безпеки судоходства;
- забезпечення безпеки економічної діяльності російської Федерації у світовому океані;
- боротьба з тероризмом;
- участь в охороні громадського порядку, забезпечення суспільної безпеки;
- участь у ліквідації надзвичайних ситуацій і відновлення об'єктів спеціального призначення [2].

Водночас розгортаються дослідження, присвячені аналізу суто збройних конфліктів. Учені дедалі частіше пов'язують джерела сучасних та майбутніх воєн з досвідом зародження та формування нових держав або їх послаблення внаслідок складних та суперечливих соціально-економічних і політичних процесів. Особливо ймовірним вважається розгортання насильницьких конфліктів у багатонаціональних суспільствах (сьогодні приблизно 2,5 тис. етнічних груп мешкають у 150 державах). При цьому сили, що захопили владу, використовують різні методи усунення інших спільнот або соціальних груп від політики: знищення (апартеїд), переміщення (представники азіатських країн в Уганді у 70-х роках ХХ ст.), примусова асиміляція (Судан), формальне або фактичне позбавлення громадянських або виборчих прав (Шрі-Ланка, Хорватія, Боснія, Естонія), масові вбивства (Руанда, Уганда, Екваторіальна Гвінея) [3, 420–421].

Цікаво відзначити існуючу солідарність політичних еліт «слабких держав», які часто приходять на допомогу подібним до себе, сподіваючись на аналогічне порозуміння у відповідь за скрутних обставин. Так, Гвінея кілька разів посилала свої війська у Ліберію та Сьєрра-Леоне. Сенегальські війська допомагали зберегти режим у Гамбії, а танзанійські війська доклали неабияких зусиль, «визволяючи» Уганду, яка, в свою чергу, відіграла провідну роль в організації вторгнення формувань Патріотичного Фронту Руанди у власну країну у 1994 р. Представники реалістичних теорій, узагальнюючи вищенаведені факти, слушно зазначають, що політична еліта не думає про втрату своїх держав: вона думає про втрату влади [8, 243].

Сильна держава не завжди є необхідною та достатньою умовою стабільного миру. До цього повинні додаватися історична практика, усталені норми, конвенції, які адаптовані у суспільній думці, тощо. Система сильних держав, у якій не поділяються такі базові норми, цінності, як взаємне визнання суверенітету та незалежності, правила дипломатичного суверенітету, торгівлі, деякі інші цивілізовані форми взаємодії, може призвести до розв'язання війни (збройного конфлікту).

Континуум держав, яким притаманна органічна схожість соціально-економічних, політичних, духовно-культурних чинників, дістав серед учених назву «зона». Цей термін включає не тільки зв'язки географічно близьких держав, але й віддалених, які мають достатньо розвинутий рівень взаємодії.

Учені розрізняють три головних категорії зон: війни; невійни; миру та додатково (за термінологією К. Дойча) плюралістичні спільноти безпеки. Деякі фахівці ототожнюють «сильну» державу із багатою, демократичною та автоматично відносять її до зони миру [2, 1, 3 та ін.]. Однак це науково некоректно, оскільки концепція «сильної» держави припускає певну динаміку, зміни, а не статичну (демократична / недемократична) дихотомію.

Отже, Б. Бузан з метою уникнути зайвої аналогії сильної держави з демократичною у 1991 р. запропонував інший, близький за змістом поділ на: хаос; формації регіонального конфлікту; режими безпеки; спільноти безпеки. Така класифікація суб'єктів міжнародного життя виглядає ідеологічно більш нейтральною. Вона дає можливість провести певну межу між структурою, змістом роботи, процедурними особливостями державних органів та рівнем сформованості й розвинутості громадянського суспільства з огляду на ймовірність розв'язання насильницького конфлікту.

Дещо інші підходи пропонує Дж. Мітзен. Вона вважає хибним, що держави шукають безпеки для себе у фізичних, матеріальних вимірах: захист території і структури управління від усього, що може заподіяти матеріальну шкоду. Спираючися на роботи Д. Хусманса, Б. Маквінея, а також Й. Маннерса, який, у свою чергу, відштовхувався від методологічно-змістовних підходів Е. Гідденса, Дж. Мітзен доводить, що фізична безпека повинна бути не єдиним видом безпеки, яку шукають держави [12, 35]. До цього обов'язково необхідно додавати зміни у нашому мисленні, ставленні та підходах до безпеки в усіх вимірах.

Отже, пропонується поняття «онтологічна безпека» – це не фізична безпека у всіх її вимірах, а суб'єктивне відчуття ідентичності, яке каналізується у мотивацію, дії, модус поведінки і вибір.

Раціональні агенти (у цьому випадку держави) роблять цільові вибори у логічній манері, що передбачає раціональне прогнозування наслідків, оцінку альтернатив і спрямування дій у напрямку досягнення низки внутрішньо взаємоузгоджених результатів. Концепція онтологічної безпеки дозволяє бачити раціонального агента замість відірваного від суб'єкта ефекту практичних дій. При цьому необхідно зазначити, що

довіра суб'єкта до фундаментальної когнітивної стабільності його оточення не є автоматичною.

За повсякденним життям є «пастка хаосу». Розуміння можливості такого сценарію призводить до величезного занепокоєння і робить неймовірно важким примирення різних загроз, що змагаються між собою у пріоритетності, вже не говорячи про реакцію на них. Навіть якщо суб'єкт гіпотетично точно може уявити всі непередбачувані події, тримати їх у центрі уваги (під контролем) у край виснажливо. Відтак невизначеності треба обмежити певними межами для того, щоб зовнішнє оточення стало більш прогнозованим.

Пошук онтологічної безпеки спрямований на мінімізацію значної невизначеності через накладання певного когнітивного порядку, який пов'язує всі можливі події, що загрожують інтегральній єдності суб'єкта на рівні практики. Виникає система базової довіри (basic trust – авторство терміна належить Е. Еріксону).

Можна піти й іншим шляхом і зробити припущення про те, що тип держави (мирний / агресивний) є внутрішньо обумовленим і самоорганізуючим. Однак це призводить до негативних наслідків. По-перше, тип ідентичності держави не асоціюється з вимогами до поведінки, оскільки взаємодія з іншими суб'єктами міжнародного права спрямовується потребами фізичної безпеки і не пов'язана з ідентичністю. Політичні реалісти називають це обережністю, виходячи з того, що поведінка не є надійним індикатором намірів.

Різні поведінки можуть належати одному типу, і є дуже мало очевидних окремих «поведінок» між різними типами держав. Як визначав Р. Йєрвіс, одні й ті ж самі ворожі дії можуть виходити від надії придбати і через страх втратити [9, 37–38]. І тут можна погодитися з думкою Е. Адлера про те, що наміри держав залишаються «булькою», що закрита від процесів взаємодії [5, 47].

Таким чином: сучасні держави можуть виживати тільки в системі держав, їх мотивація до виживання є сутнісно відносною і пов'язана з позиціонуванням держави стосовно інших держав.

Останнім часом проведено багато досліджень з цієї теми. Так, П. Шредер розглянув роль «посередницьких держав» у боротьбі за статус великих європейських держав ХІХ ст. Л. Аггестам дослідила, яким чином рольові ідентичності (лідерство, цивільна влада) визначали зовнішню політику британських, французьких і німецьких лідерів у 90-х роках ХХ ст. [6, 14–17]. Проте їх об'єднує один висновок: рольова ідентичність формується й утримується відносинами.

Наша точка зору збігається з підходами Д. Мітзен [13, 358]. Пошук безпеки є не власністю держави, не її суттєвою ознакою, а швидше похідною від її місця у світовому соціальному порядку. Для того щоб роль була конституційована, вона повинна виражатися у поведінці протягом певного часу і ця поведінка має визнаватися іншими державами як

свідчення виконання державою своєї ролі. Рольова ідентичність не тільки впливає на інших, вона самоорганізує і розвиває саму державу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белозеров В. К. Концептуальные подходы к обеспечению безопасности и обороны современной Германии [Электронный ресурс] / В. К. Белозеров. – Режим доступа: http://www.isras.ru/abstract_bank/1208530214.pdf
2. Военная доктрина Российской Федерации. 5 февраля 2010 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461
3. Мандрагеля В. А. Причины та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз / В. А. Мандрагеля. – К. : Видавництво ЄУ, 2003. – 570 с.
4. Системно-концептуальные основы деятельности в военно-технической области / [под ред. Б. А. Демидова]. – Харьков: ТОВ «Технологический парк», 2004. – 736 с.
5. Adler E. Communitarian International Relations / E. Adler. – New York : Routledge, 2005. – 414 p.
6. Aggestam L. European Foreign Policy? Role Conceptions and the Politics of Identity in Britain, France, and Germany / L. Aggestam // PhD Thesis. – Stockholm : Stockholm University, 2004. – 54 p.
7. Buzan B. The Evolution of International Security Studies / B. Buzan, L. Hansen. – Cambridge, UK ; New York : Cambridge University Press, 2009. – 384 p.
8. David S. Explaining Third World Alignment / S. David // World Politics. – 1991. – Vol. 40. – 276 p.
9. Jervis R. Was the Cold War a Security Dilemma? / R. Jervis // Journal of Cold War Studies. – 2001. – № 3. – P. 32–45.
10. Julian T. Germany's New Security Strategy [Электронный ресурс] / T. Julian. – Режим доступа : <http://blog.icds.ee/article/89/germanys-new-security-strategy>
11. Lippmann W. US Foreign Policy: Shield of the Republic / W. Lippmann. – Boston, 1943. – 352 p.
12. Manners I. European [Security] Union: From Existential Threat to Ontological Security? / I. Manners // IIS Working Papers. – Copenhagen Peace Research Institute, 2002. – 68 p.
13. Mitzen J. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma / J. Mitzen // European Journal of International Relations. – 2006 – Vol. 12(3). – P. 341–370.
14. Morgenthau H. Politics among nations; the struggle for power and peace. / H. Morgenthau. – 3d ed. – New York: Alfred A. Knopf, 1960. – 290 p.
15. The French White Paper on defence and national security [Электронный ресурс]. – Режим доступа (на січень 2010 р.): http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2008/livre-blanc_france_2008.pdf
16. The National Security Strategy of the United Kingdom Security in an interdependent world. – London. – March 2008. – 32 p.

РЕЗЮМЕ

В. А. Мандрагеля. Национальная безопасность: поиск новых подходов.

В статье анализируются современные тенденции в методологии оценки национальной безопасности. Рассматривается понятие «национальная безопасность», сущность которого сводится к способности государства защитить национальные ценности и интересы в конкретных внешних и внутренних условиях. Анализируется историческая трансформация подходов к возможностям и перспективам стабилизации международной обстановки. Особый акцент сделан на сложности определения понятия национальная безопасность.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, онтологическая безопасность

SUMMARY

V. A. Mandragelya. National Security: Search of New Approaches.

In the article there are analyzed the modern trends in methodology of evaluation of national security. The historical transformation of approaches to possibilities and perspectives of international situation stabilization is considered. The main efforts focus on difficulties and complexity of defining the notion «national security».

Key words: *security, national security, ontological security.*